

מה אמרו קדמונינו במקום "אֹרֶקִי"

לפני כמאה שנה יצאה המילה הקצרה **אֹרֶקִי** למסע כיבוש בעולם. תחילה כבשה את לשון מוצאה, האנגלית, ולאחר מכן, לאט לאט אבל בצעדים בטוחים – את כל העולם. אין אומה ולשון שאינה נפגעת מן המילה המידבקת הזאת, שאינה נכנעת לפלישתה האלימה. אין תמה אפוא שזו מבעירה את חמתם של כל מי שאין אוזנם ערלה. מוצאה לוט בערפל, לגיזרונה הוצעו סברות שונות,¹ סבירות וסבירות יותר, ולמען האמת אין יודע לומר בוודאות כיצד נוצרה ומה שימושה המקורי. ועם זאת יש להתפלא על מילה מרגיזה זו, מילה בלי תעודת ייחוס ובלי שקיפות סמנטית, כיצד הצליחה להשתלט כל כך על לשונות הדיבור כאילו היה צורך בה, כאילו המתין לה העולם מששת ימי בראשית שתופיע ותמלא חסר בבריאה.

אכן יש תחליפים עבריים להבעת הסכמה או שביעות רצון, הכול לפי המתאים להקשר: **טוב, בסדר, כן או בבקשה**. בשולי הלשון התקנית רווחת גם המילה **סחתין**,² מן הערבית. ולמותר להזכיר שההצעה של איתמר בן אב"י **אוֹרֶקִי**, בהשראת הצליל של **אֹרֶקִי**,³ לא נקלטה כידוע. מתקני לשון, דרכם להסמיק להמלצתם אסמכתה מאלפת מן המקורות, אבל הפעם נכזבו ציפיותינו. ודאי שהמילים **טוב או כן**, ובלשון חכמינו **הן**, אינן צריכות סימוכין. ואשר לביטוי **בסדר** – אין לצפות לאסמכתה מן המקורות, שהרי ברור שזה הגיע אלינו בהשראת לשון שבה ה**סדר** הוא ביטוי של הטוב והישר והמספק, ואם חשבתם על הגרמנית *in Ordnung*, הרי לא טעיתם. זה המקום להזכיר שיש ביטויים יום־יומיים עבריים כשרים למהדרין המשמשים בימינו ואינם מצויים במקורותינו. לדוגמה, על המילה **תודה** כתוב במילון בן־יהודה: "ונוהג בלשון ימינו במשמ' הכרת טובה"⁴, ועל כך העיר העורך (טור־סיני): "למעשה

1. ראו הערך List of proposed etymologies of OK בוויקיפדיה.
2. ד' ברך אמוץ ונ' בן־יהודה, מלון עולמי לעברית מדוברת, ירושלים תשל"ב, ערך סַחַתִּין.
3. ראו א' בן־סירא, "איתמר בן אב"י – לוחם ומחדש", לשוננו לעם כד (תשל"ג), עמ' 232. הביטוי המשיך להתגלגל במשפחה: "רינה [בתו של איתמר בן אב"י] [...] שלפה מתיקה את מפתחות הפיאט 500 האדומה שלה ואמרה: 'אֹרֶכֶן' (היא אף פעם לא אמרה אוֹרֶקִי רק אֹרֶכֶן), 'אני מחכה לכם במכונית'" (ג' חובב, מטבח משפחתי, תל אביב תשנ"ו, עמ' 115).
4. א' בן־יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, ירושלים ותל אביב 1959–1908, ערך תוֹדָה.

לא נמצאה משמ' חדשה זו ממש במקורות, ואין כאן אלא השפעת המלה הלועזית Dank בתרגומי המקרא, ששמשה בשני המובנים". וכל שכן המילה **בבקשה**, תשובה **לתודה**, שייחוסה לגרמנית *bitte sehr, bitte schön*, אינו צריך ראייה. במצב דברים כזה ראיתי לחלוק עם הקוראים את מעט החומר מן המקורות שהצטבר תחת ידי הנוגע לענייננו.⁵

אמרו רבותינו: כשבא נח ליטע את הכרם בא סטן ועמד לפניו. אמ' לו: מה אתה נוטע? אמ' לו: כרם. אמ' לו: ומה טיבו? אמ' לו: פירותיו מתקוין בין לחים בין יבשין, ועושין מהם יין המשמח את בני אדם, דכת' "ויין ישמח לבב אנוש". אמ' לו השטן: בא ונשתתף שנינו בכרם זה. אמ' לו: **לחיים!** מה עשה השטן? הביא כבש והרגו תחת הגפן, אחר כך הביא ארי והרגו שם, ואחר כך חזיר, ואחר כך קוף, והטיפו דמיהם באותו כרם והשקהו מדמיהם.

כך במדרש תנחומא, נח יג על פי כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, Add. 1212. הנוסח **לחיים** מקוים גם בכתבי יד אחרים, כגון כ"י פרמה, ספריית פלטינה, 3254 [696], ובדפוסים הראשונים קושטא ר"ף-רפ"ב וונציה ש"ה. בדפוסים החדשים יותר, כגון ורשה 1875: **לחיי**, והוא לשון בבלי. הסיפור מובא בספר האגדה,⁶ כב ע"ב ותסא ע"ב, בלשון "אמר לו ה'". בעיבוד של י"ב לבנר, כל אגדות ישראל, ירושלים 1946, חלק א, עמ' 48: "ויאמר נח: **טוב!** עשה כאשר אמרת". בנוסח של ילקוט שמעוני⁷ רמז סא: "א"ל ה'".

הביטוי **לחיים**, לשון הסכמה, המושם בפי נח בשיחה עם השטן, משקף לשון חיה ועממית, וכפי שאפשר להתרשם הוא המקביל הקלסי **לאו־קיי** שלנו. כאמור, על הדפוסים החדשים השתלט הנוסח **לחיי**, שפירושו 'לחיים' בארמית הבבלית. הביטוי שכיח בתלמוד הבבלי, כגון בסיפור שלהלן:

אמ' ליה קיסר לר' תנחומא: תא ליהוי כולן עמא חד. אמ' ליה: **לחיי!** מיהו אנן דמהלינן לא אפשר לן דליהוי כותיכו. מהילו אתו והוו כותנ.⁸

5. הנוסח על פי מאגרים, מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית (maagarim.hebrew-academy.org.il).
6. ספר האגדה: מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים, סדורות לפי הענינים ומפורשות על־ידי ח"נ ביאליק וי"ח רבניצקי, תל אביב תרס"ה.
7. פרנקפורט על מיין תמ"ז.
8. תלמוד בבלי, סנהדרין לט ע"א; כ"י ירושלים, יד הרב הרצוג, 1. בשינויים קלים בכתבי יד אחרים ובדפוס, אבל כולם גורסים "לחיי".

תרגום: אמר לו קיסר לרבי תנחומא: בוא נהיה כולנו לעם אחד. אמר לו: לחיים! אבל אנו, שמהולים אנו, איננו יכולים שנהיה כמותכם. הימולו אתם והיו כמותנו.

הסיפור מובא (בתרגום עברי) בספר האגדה, שזע"א: "אמר לו, טוב, אלא אנו, שמהולים אנו". לביטוי עוד היקריות הרבה בתלמוד הבבלי, כגון בלשון הרזוח "בשלמא [...] לחיי. אלא [...]". כלומר: 'בעניין א הכול בסדר; אבל בעניין ב יש להקשות'.

ועוד דוגמה, ממדרש מאוחר יותר:

אמר ריש לקיש: אמר הב"ה לאברהם: בכמה נסיונות נסיתך ועמדת בהן. עכשיו בבקשה ממך עמוד לי בנסיון זה [...]: קח נא את בנך. [...] באותה שעה היה אברהם חושב בלבו היאך לעשות. אמ': אני מודיע לאמו [...]. אמ' לה: תקני לנו מאכל ומשתה ונאכל ונשתה ונשמח היום. אמרה לו: לחיים! אי זו צורך שמחה זה היום? אמ' לה: לזקני' שכמותנו נולד לנו בן לזקנותנו; לא דין הוא שישמחו ונשמח עמהם וניתן הודאה לש"י שעשה לנו נס כזה? מיד הלכה שרה ותיקנה משתה גדול בצוויו.⁹

הדוגמה הבאה היא הידועה בכולן, אלא שנחלקו בה הפרשנים. בקידוש על היין, לפני ברכת "בורא פרי הגפן", המקדש פונה לקהל ואומר: "סברי מרנן" – כך ספרדים ותימנים; אשכנזים מוסיפים: "ורבנן ורבותיי". לפי נוסח אשכנז, תכף לכך המקדש אומר את ברכת "בורא פרי הגפן". ואילו בסידורים כמנהג הספרדים כתוב:

סְבִי מְרַנֵּן. (ועונים – לְחַיִּים).¹¹

ובסידורים כמנהג התימנים:

ואומר סברי מרנן והעומדים שם אומרים לו לחיי.¹²

"לחיי", כלומר – לשון בבלי.

9. ראו מילון בן-יהודה (לעיל הערה 4), ערך לְחַיִּים, הערה 1.
10. פסיקתא דרב כהנא, נספחים, "והאלהים נסה את אברהם"; כ"י אוקספורד, הספרייה הבודליאנית, 152; א' ברט, "פרשת יום ב'": דרשה כמסגרת לאגדה 'עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו', *Hebrew Union College Annual* 58 (1987), עמ' לג. הסיפור מובא בדפוסי מדרש תנחומא, וירא כב, בשינויים קלים, ושם הביטוי לחיים איננו.
11. סידור אהלי שם השלם, כמנהג הספרדים, ירושלים תשס"ז.
12. תכלאל, כמנהג כל קהלות הקדש תימן, ירושלים תשכ"ב.

לאמירת השומעים ניתנו פירושים שונים. למשל יש שהבינו את **סברי** של המקדש כשאלה אם היין שהוא מקדש עליו הוא של ברכה או של קללה, של חיים או של מוות, והקהל משיב: לחיים, של חיים הוא. פירוש ברוח זו מצוי בנוסח הדפוס של מדרש תנחומא, פקודי ב. לפי פירוש אחר, העולה בקנה אחד עם השימוש שראינו בדוגמאות שלעיל, המקדש פונה לקהל שיכוונו את דעתם לצאת ידי חובה בברכתו, "והן עונין לחיי, בלשון תלמוד רוצה לומר הן", בלשון ספר אבודרהם.¹³

כפי שראינו, הדוגמאות למילה **לחיים** בהוראה זו מלשון המדרש נדלו מכתבי יד. בגרסות הדפוסים המצויים המילה איננה כלל או שהוחלפה בצורה הארמית **לחיי**. במילון בן־יהודה, המבוסס על טקסטים מודפסים, בערך חַי בא הביטוי לְחַיִּים בהוראת "הן, טוב, יהי כן" בסימון סגול עילי, היינו מילה מן הספרות שלאחרי התלמוד, מימי הגאונים ואילך.¹⁴ שם מובא מתוך ספרות השו"ת:

באתי אל ראובן לשאול ממנו המרכבת וכו' ויאבה האיש ויאמר לחיים.¹⁵

מעין תוספת למובא בערך זה יש בערך לְחַיִּים – "דיבור של הסכמה, במשמ' טוב מאוד" – ושם מובאה מעניינת מאוד:

אמר לו שמע בקולי ואני איעצך עצה טובה א"ל לחיים א"ל לך וקנה וכו'.¹⁶

הדוגמה מעניינת מאוד מפני שיש מקור תנאי בהקשר דומה:

"ונתתי גגריכם על פגרי גילולכם" [...] שהיה אליהו זכור לטוב מחזר על כל תפוחי הרעב. מצא אחד תפוח ומוטל ברעב. [...] אמ' לו: רצונך לומר דבר אחד וליחיות? אמ' לו: **אבל!** אמ' לו: אמור "שמע ישראל" וגו'. צעק ואמ': "הס כי לא להזכיר בשם יי".¹⁷

13. לסיכום תמציתי ראו סדור אוצר התפילות, ניו יורק תש"ו, קדוש ליל שבת, עיון תפילה.
14. הדוגמה מתנחומא נח מובאת בהערה לערך לְחַיִּים (המצוין אף הוא בסגול עילי), בנוסח הארמי **לחיי** (מילקוט המכירי).
15. ספר הישר לרבנו תם, חלק השאלות והתשובות, ברלין תרנ"ח, עמ' 62. ועוד מצאתי **לחיים** בשימוש זה פעמים אחדות ב"מעשה ירושלמי" מתוך כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית, 8°3182 (על פי 'דן, חסידות אשכנז בתולדות המחשבה היהודית, ב, תל אביב תש"ן, עמ' 243–246).
16. I. Lévi, "Un recueil de contes juifs inédits (suite)", *Revue des études juives* 35 (1897), p. 66
17. ספרא, בחוקותי, ב, ד; כ"י וטיקו, הספרייה האפוסטולית, Ebr. 31:1.

כאן המשמע מעין **אדרבה** שלנו.¹⁸ וכך – **אבל** – גם בדפוס הראשון ונציה ש"ה. בדפוסים מצויים: "אמר לו: הן!", כמקבילה בתלמוד הבבלי, סנהדרין סג ע"ב. הוראה זו חורגת משימושה הרגיל של **אבל** בלשון חכמים – לשון הסתייגות – ומסתבר שהיא גלגול מאוחר של שימוש המילה בספרי המקרא המוקדמים, כגון "אבל שרה אשתך ילדת לך בן" (בראשית יז, יט), "אבל אשמים אנחנו" (שם מב, כא) – בתרגום הארמי: "בקושטא", היינו 'באמת'. אלא שכאן, שלא כבמקרא, **אבל** הוא דיבור לעצמו.

הדוגמה הזאת מן הספרא אינה מתועדת בערך אָבֶל במילון בן־יהודה, מן הסתם מפני שהדפוס המצוי של הספרא אינו גורס כן, כאמור. אבל בן־יהודה מזכיר שימוש אחר של **אבל** כדיבור לעצמו: "במשמ' הן אחרי מאמר שולל". ומובאת דוגמה מן התוספתא, כלומר מלשון תנאים, בתשובה חיובית לשאלה שלילית:

אמ' להם ר' אליעזר: אי אתם מודים במערב ברגליו ביום ראשון שצריך לערב ברגליו ביום השני, נאכל עירובו עד שלא חשיכה, אין יוצא עליו ביום השני? אמרו לו: **אבל**. [...] אמרו לו: אי אתה מודה שאין מערבין מיום טוב לחבירו? אמ' להם: **אבל**.¹⁹

וכך גם בברייתות בבבלי עירובין, כגון בדף לח ע"א. ורש"י (שם) קושר את ההוראה הזאת עם לשון המקרא: "אבל: אמת, כמו 'אבל שרה' ומתרגם 'קושטא' (בראשית יז)²⁰. ודאי שהשימוש הזה אינו תחליף ל**אור־קיי** שלנו, אבל גם **טוב** או **בסדר** או **כן**, וכן **לחיים**, לא בכל מקום יכולים אלו לשמש בהוראת 'אור־קיי'.

מילים רגילות ונדושות נוטות להישחק. יש שהדובר מבקש לפרוק את האוטומטיות של ביטוי נדוש, ואז הוא שותל במקומו ביטוי חדש, בעל עוצמת הבעה חזקה יותר. כך הוא מבקש להפתיע כביכול ולהשיג תשומת לב לדיבורו. עוצמת הבעה אין פירושה הדגשה דווקא. זו יכולה להיות, פשוט, הבעה ספציפית יותר מהמילה הסתמית **כן**. נהוג להביע הסכמה נלהבת או מסויגת בביטויים חופשיים יותר, כגון

18. על אָבֶל בהוראת 'יתר על כן, אדרבה' אצל משוררי ספרד ראו י' רצהבי, "עיוני לשון בשירת התקופה הספרדית", לשוננו לעם כ (תשכ"ט), עמ' 68–69 (לדברי המחבר – בהשפעת אחותה הערבית **בל**). להתפרסות הסמנטית של אָבֶל השוו בלטינית magis 'יתר על כן', שנגזרו ממנה בלשונות הלטיניות mais (צרפתית), ma (איטלקית), mas (ספרדית), més (קטלנית) 'אבל'. בספרדית נשמרה הכפלה más 'יותר, עוד' – mas 'אבל'.
19. תוספתא, עירובין ד, א; כ"י וינה, הספרייה הלאומית האוסטרית, 46. ראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג: סדר מועד, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 363.
20. להוראה מעין זו שאלה הארמית הבבלית מן הפרסית את המילה **איברא**. ראו ח"י קוהוט, ספר ערוך השלם, וינה 1878–1892, ערך אִבְרָא.

"בחפץ לב" או "נו, אם את מתעקשת כל כך". בתחום הזה הלשון המדוברת פתוחה לחדשנות וליצירתיות.

מן הדוגמה היחידאית ממדרש ספרא נמצאנו למדים שבתקופת התנאים התקיים בשולי דרך המלך, בהיקף כלשהו, ואולי באזור כלשהו, גלגול מאוחר של אָבֶל הקדומה בהוראה שונה מן הרווחת, וזו אומצה להבעת הסכמה, כשנראה לדובר שהמילה הפשוטה הן חיוורת מדי.

בתקופת האמוראים צץ הביטוי **לחיים**, מן הסתם בהשראת מקבילו הארמי. התיעוד אינו עשיר, אבל הוא מתועד לאורך תקופה ארוכה, ואין ספק שהוא הכה שורשים בחברה.

שני הביטויים האלה – **אבל, לחיים** – הפסיקו לשמש במשך התקופה הארוכה שהעברית ניזונה ממה שהושיטו לה המקורות בנוסח הרווח בדפוס, וסופם שאיבדו את כוח חיותם. גם השימוש המסורתי ב**לחיים** בקידוש, בפי בני עדות הספרדים, לא היה בו כדי להחיות את שימושם. במצב דברים כזה ראתה המילה הזרה והאטומה **או־קיי** שעת כושר לדריסת רגל בגבולנו, ואנחנו בעוונותינו קצרה ידנו מהושיע...